

ΕΚΤΑΚΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 2ΛΣ ΜΑΡΤΙΟΥ 1999

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΕΣ ΧΡΗΣΙΜΟΠΟΙΗΣΕΩΣ
ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΑΔΙΑΡΘΡΩΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΚΟΥ Κ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Γ. ΔΡΑΚΑΤΟΥ

Κύριε Πρόεδρε,
Κυρίες και Κύριοι Συνάδελφοι,
Κυρίες και Κύριοι,

Προτού προχωρήσω στην παρουσίαση του θέματος κρίνω σκόπιμο να δώσω ορισμένες πληροφορίες σχετικά με την πορεία των έρευνητικών προσπαθειών που κατέβαλα μέχρι τώρα στο θέμα αυτό. Έν πρώτοις, πρέπει να σημειώσω ότι οι αρχικοί μου προβληματισμοί γεννήθηκαν κατά την άσκηση των καθηκόντων μου επί δεκαπενταετίαν ως Αντιπροέδρου τής Έφορείας του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός» και επί είκοσαετίαν περίπου ως μέλους του Διοικητικού Συμβουλίου του Κέντρου Όδυσσειακών Σπουδών, του οποίου Πρόεδρος έχρημάτισε και ό Άκαδημαϊκός κ. Μιχαήλ Σακελλαρίου.

Τά πρώτα πορίσματα τής έρευνάς μου δημοσιεύθηκαν στον ήμερήσιο και περιοδικό οικονομικό τύπο, συστηματικά όμως αναπτύχθηκαν σε δύο συνέδρια και συγκεκριμένα: (α) Σε ανακοίνωσή μου με τίτλο «Η πολιτιστική κληρονομιά ως αυτοτελής αναπτυξιακός παράγων τής ελληνικής οικονομίας» στο έτήσιο συνέδριο τής Έλληνικής Έταιρείας Οικονομικών Έπιστημών, που πραγματοποιήθηκε τον Όκτώβριο του 1994 στην Άθήνα και τó όποιο είχε ως γενικό θέμα «Πηγές Δυναμισμού τής Έλληνικής Οικονομίας» και (β) σε ανακοίνωσή μου με τίτλο «Στρατηγική και Πολιτική Άναπτύξεως στον Τομέα του Πολιτισμού» στο συνέδριο που όργάνωσε τó Οικονομικό Πανεπιστήμιο Άθηνών τον Άπρίλιο του 1997 στην Άθήνα και τó όποιο είχε ως γενικό θέμα «Τό Παρόν και τó Μέλλον τής Έλληνικής Οίκο-

νομίας». Πρέπει να σημειώσω ότι στην ανακοίνωσή μου αυτή έποικοδομητικές παρατηρήσεις διατύπωσε ή έρευνήτρια του ΚΕΠΕ κ. Καλλιόπη Καραμπάτσου-Παχάκη.

Έκτοτε οί προσπάθειές μου συνεχίσθηκαν καί, όπωςδήποτε, διευρύνθηκαν οί διαστάσεις τής συγκεκριμένης έρευνας. Χωρίς άμφιβολία, τó άντικείμενο τής όμιλίας αúτης άναφέρεται σέ ένα κεφαλαιώδες πρόβλημα στρατηγικής τής οικονομικής μας άναπτύξεως, τó όποιο, άπό τή φύση του, χρήζει βαθιάς καί έκτεταμένης άναλύσεως. Όστόσο, μέσα στα περιορισμένα χρονικά όρια που ύπάρχουν, θα έπιχειρήσω να σκιαγραφήσω τίς βασικές πτυχές του προβλήματος αúτου καί τόν προτεινόμενο τρόπο άντιμετωπίσεώς του.

* * *

Στήν μελέτη μου με τίτλο «Ό Μεγάλος Κύκλος τής Έλληνικής Οικονομίας, 1945-1995», που κυκλοφορήθηκε τó 1997, κατέληξα στην διαπίστωση ότι τó πρόβλημα τής ελληνικής οικονομίας δέν είναι άπλως συγκυριακό καί, έπομένως, δέν άντιμετωπίζεται με συνήθεις, όριακού χαρακτήρα, διορθωτικές παρεμβάσεις. Πρόκειται για συσσωρευμένες άδυναμίες καί παγιωμένες στρεβλώσεις, τών όποιών ή έξουδετέρωση θα μπορούσε να έπιδιωχθεϊ μόνο με βαθιές τομές, που να δημιουργούν τίς προϋποθέσεις για ουσιαστική αύξηση του ρυθμού άναπτύξεως τής οικονομίας. Αúτò σημαίνει ότι τά άμέσως προσεχϊ έτη θα είναι ιδιαιτέρως κρίσιμα.

Σημειωτέον ότι τó άναπτυξιακό πρόβλημα έχει καταστεί πιεστικότερο, λόγω τής άνάγκης ίκανοποιήσεως, μέσα στην τεθεϊσα προθεσμία, τών γνωστών κριτηρίων τής Συμφωνίας του Μάαστριχτ, ώστε να έπιτευχθεϊ ή ένταξη τής χώρας μας στην Οικονομική καί Νομισματική Ένωση. Όμως, καί αν ακόμη θεωρηθεϊ — που είναι πολύ πιθανό — ότι τά όνομαστικά αúτά κριτήρια θα ίκανοποιηθούν, ή άξιοποίηση τών ευνόικων συνθηκών που θα προκύψουν, αλλά — σέ τελευταία άνάλυση — καί αúτη ή έπιβίωση τής ελληνικής οικονομίας μέσα στον ευρύτερο ευρωπαϊκό χώρο, θα έξαρτηθεϊ τελικά άπό τόν βαθμό πραγματικής συγκλίσεώς της προς την οίκονομία του χώρου αúτου. Άπαιτεϊται, δηλαδή, ουσιαστικός έκσυγχρονισμός θεσμών, διαδικασιών καί σχέσεων τής οικονομίας, που θα τήν καταστήσει ίκανή να άντεπεξέλθει στη νέα κατάσταση.

Βασική σημασία για τήν άντιμετώπιση του μεγάλου αúτου προβλήματος, που έντοπίζεται στην ούσιωδώς μειωμένη άνταγωνιστικότητα τών ελληνικών προϊόντων, έχει ή αναδιάρθρωση τής οικονομίας. Στο θέμα αúτò πρέπει να γίνει σαφές ότι ό τρόπος κατανομής τών έθνικων πόρων μεταξύ τών έπιμέρους οικονομικών δ αστηριοτήτων προσδιορίζει, σέ σημαντικό βαθμό, καί τó μέγεθος του τελικού παρα-

γωγικοῦ αποτελέσματος, δεδομένου ὅτι τὸ ἐπίπεδο παραγωγικότητας στὶς δραστηριότητες αὐτὲς διαφέρει — καὶ μάλιστα οὐσιωδῶς — γιὰ ποικίλους λόγους. Ὑψηλὴ παραγωγικότητα μπορεῖ νὰ ὑπάρχει σὲ ὀρισμένες δραστηριότητες προσκαίρως, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση ἐξωτερικῶν συνθηκῶν, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ συγκυριακῶν φαινομένων. Μπορεῖ ὅμως νὰ ὀφείλεται καὶ σὲ μόνιμης φύσεως πλεονεκτήματα, γιὰ τὴν ἀξιοποίηση τῶν ὁποίων ἀπαιτεῖται ἡ ἀσκηση κατάλληλης οἰκονομικῆς πολιτικῆς. Ἔργο τῆς τελευταίας εἶναι νὰ ἐντοπίζει τὰ πλεονεκτήματα αὐτὰ καὶ μὲ τίς ἐνδεικνύμενες παρεμβάσεις νὰ ἐνισχύει τίς ἀντίστοιχες δραστηριότητες, ὥστε νὰ λαμβάνουν δεσπόζουσα θέση στὸ οἰκονομικὸ σύστημα, εἰς βάρος ἄλλων δραστηριοτήτων, οἱ ὁποῖες εἴτε βρίσκονται σὲ παρακμῇ — καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει στὰ περιθώρια τῆς ἀγορᾶς — εἴτε, ἀπὸ τὴ φύση τους, ἔχουν πολὺ χαμηλὴ παραγωγικότητα.

Γιὰ νὰ ἐντοπισθοῦν οἱ σημερινὲς ἀδυναμίες τῆς διαρθρώσεως τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας, θὰ ἐξετασθῇ ἐν συντομία ἡ διαδικασία διαμορφώσεως τῆς διαρθρώσεως αὐτῆς κατὰ τὴν τελευταία εἰκοσιπενταετία, δηλαδή κατὰ τὴ φάση ποὺ ἀκολούθησε ἐκείνῃ τῆς ταχείας ἀναπτύξεως (1957-1972), μέσα στὰ πλαίσια τοῦ μεγάλου κύκλου τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου, ποὺ φαίνεται νὰ συμπληρῶνεται στὸ τέλος τῆς τρέχουσας δεκαετίας. Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὴν εἰκοσιπενταετία αὐτὴ ἡ ποσοστιαία συμμετοχὴ τῆς πρωτογενοῦς (γεωργίας, κτηνοτροφίας κλπ.) καὶ τῆς δευτερογενοῦς παραγωγῆς (μεταποιήσεως, ἡλεκτρισμοῦ, κατασκευῶν κλπ.) στὸ συνολικὸ Ἀκαθάριστο Ἐγχώριο Προϊόν (σὲ σταθερὲς τιμὲς 1970) μειώθηκε σημαντικὰ ἀπὸ 50,5% τὸ 1972 σὲ 39,5% τὸ 1997, ἐνῶ, ἀντίθετα, ἡ συμμετοχὴ τῶν ὑπηρεσιῶν (μεταφορῶν - ἐπικοινωνιῶν, ἐμπορίου, δημοσίας διοικήσεως, υγείας, ἐκπαιδεύσεως κλπ.) ἀυξήθηκε ἀπὸ 49,5% σὲ 60,5% ἀντίστοιχα. Πρόκειται γιὰ μιὰ τάση ποὺ παρατηρεῖται διεθνῶς στὶς ἀνεπτυγμένες χῶρες, στὶς ὁποῖες ὅμως ἡ ὑποχώρηση τῆς παραγωγῆς ἀγαθῶν συνοδεύθηκε ἀπὸ ταχεῖα διόγκωση τῆς παραγωγῆς νέων, ὑψηλῆς ζητήσεως ὑπηρεσιῶν, ὅπως εἶναι ἐκεῖνες τῆς πληροφορικῆς.

Ἀντίθετα, στὴν ἐλληνικὴ οἰκονομία ἡ αὐξηση τῆς συμμετοχῆς τῶν ὑπηρεσιῶν ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι δὲν προέκυψε ὡς ἀποτέλεσμα ὑγιῶν ἀνακατατάξεων. Ἐν πρώτοις, σημαντικὰ συνετέλεσε στὴν ἐξέλιξη αὐτὴ ἡ εἴσοδος τῆς οἰκονομίας σὲ στάδιο ἀποβιομηχανίσεως, δηλαδή χρόνιας καὶ σωρευτικῆς μειώσεως τῆς συμβολῆς τῆς μεταποιήσεως στὴν ἐθνικὴ οἰκονομία. Τὸ φαινόμενο τῆς ἀποβιομηχανίσεως στοιχειοθετεῖται ἐπαρκῶς ἀπὸ τὴ χρησιμοποίηση κατάλληλων κριτηρίων ποὺ ἀφορροῦν τόσο στὸ παραγωγικὸ ἀποτέλεσμα ὅσο καὶ στὶς εἰσροὲς τῶν δύο βασικῶν παραγωγικῶν συντελεστῶν, τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς ἐργασίας. Ἐξεταστέες εἶναι οἱ δραστηριότητες στὶς ὁποῖες μετατοπίσθηκε τὸ κέντρο βάρους, συνεπεία τοῦ φαινομένου τῆς ἀποβιομηχανίσεως. Διαπιστώνεται λοιπὸν ὅτι καὶ ἡ ποσοστιαία συμ-

μετοχή τοῦ προϊόντος τοῦ πρωτογενοῦς τομέα στὸ συνολικὸ Ἀκαθάριστο Ἐγχώριο Προϊὸν χαρακτηρίζεται καὶ αὐτὴ ἀπὸ τάση μακροχρόνιας συρρικνώσεως, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ διεθνὲς φαινόμενο ἀναγκαίας φάσεως στὴ διαδικασία τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως. Γι' αὐτό, σὲ ἄλλες χῶρες, τέτοιας φύσεως μεταβολὲς στὴ σύνθεση τοῦ Ἀκαθάριστου Ἐγχωρίου Προϊόντος — καὶ μάλιστα μὲ ταχύτερους ρυθμοὺς — δὲν ἀπετέλεσαν ἀντικείμενο ἰδιαίτερου προβληματισμοῦ. Βέβαια, παράλληλα μὲ τὶς ἐξελίξεις αὐτὲς στοὺς τομεῖς τῆς πρωτογενοῦς καὶ δευτερογενοῦς παραγωγῆς τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας, σημειώθηκε καὶ αὔξηση τοῦ προϊόντος τῶν ὑπηρεσιῶν, ἡ ὁποία φυσικά, θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ ὡς θετικὸ στοιχεῖο ἂν προερχόταν ἀπὸ ὑπηρεσίες ποὺ ἐκσυγχρονίζουν τὴν οἰκονομία καὶ ἔχουν αὔξημένη καὶ μόνιμη εἰσοδηματικὴ ἀπόδοση. Ἀλλὰ οἱ προϋποθέσεις αὐτὲς δὲν πληροῦνται, ἂν κρίνει κανεὶς ἀπὸ τὴ σύνθεση τοῦ προϊόντος τοὺς κατὰ κατηγορίες. Ἐπομένως, ἡ διεύρυνση τῆς συμμετοχῆς τοῦ συνόλου τῶν ὑπηρεσιῶν στὸ Ἀκαθάριστο Ἐγχώριο Προϊόν, ἐνὸς ἢ συμμετοχῆς τῆς πρωτογενοῦς καὶ τῆς δευτερογενοῦς παραγωγῆς ὑποχωρεῖ, δὲν ἔχει τὰ χαρακτηριστικὰ μιᾶς ἀναδιαρθρώσεως μὲ δυναμισμό καὶ ἀναπτυξιακὲς συνέπειες.

Ἔτσι, σύμφωνα μὲ τὸ ἐπικρατοῦν διεθνὲς πρότυπο, ἐπιβάλλεται νὰ ἐπιδιωχθεῖ τέτοια ἀναδιάρθρωση τῆς ἐλληνικῆς παραγωγῆς, ὥστε νὰ ἐξασφαλισθεῖ μακροχρονίως τὸ ἄριστο ἀποτέλεσμα τόσο ἀπὸ πλευρᾶς ἐπιπέδου εἰσοδήματος ὅσο καὶ ἀπὸ πλευρᾶς ἀπασχολήσεως τοῦ ἀνθρώπινου δυναμικοῦ. Τίθεται, ἐπομένως, θέμα ἐπιλογῆς τῶν κατάλληλων δραστηριοτήτων ποὺ πρέπει νὰ ἐνισχυθοῦν γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸ βάσει ὀρισμένων κριτηρίων, τὰ ὅποια ἀφοροῦν στὴν ἀνταγωνιστικότητα τῶν παραγόμενων προϊόντων, σὲ δυνατότητες προσαρμογῆς σὲ νέες τεχνολογικὲς ἐξελίξεις καὶ στὰ συγκριτικὰ πλεονεκτήματα ποὺ διαθέτει ἡ χώρα. Μεταξὺ τῶν δραστηριοτήτων ποὺ ἔχουν προτεραιότητα γιὰ ἐξέταση στὰ πλαίσια μιᾶς ριζικῆς ἀναδιαρθρώσεως, περιλαμβάνονται καὶ οἱ ἀναφερόμενες στὴν ὑλοποίηση τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς, ἡ ὁποία, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν μοναδικῶν φυσικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς χώρας, μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει πηγὴ δυναμισμοῦ στὴν ἀναπτυξιακὴ προσπάθεια. Βέβαια, ἡ παραγωγή ὑπηρεσιῶν τέτοιας φύσεως νοεῖται ὡς καθαρὰ οἰκονομικὴ δραστηριότητα ποὺ ἀπασχολεῖ παραγωγικοὺς συντελεστὲς καὶ ἀποφέρει ἱκανοποιητικὸ εἰσόδημα. Λόγω τῆς ἰδιαιτερότητος τοῦ τομέα αὐτοῦ, εἶναι ἀνάγκη νὰ προσδιορισθεῖ ὅσο γίνεται σαφέστερα ὁ ρόλος ποὺ καλεῖται νὰ παίξει, ὥστε νὰ διευκολυνθεῖ ἡ χάραξη τῆς κατάλληλης πολιτικῆς. Προηγουμένως ὅμως εἶναι σκόπιμο νὰ ἐξετασθεῖ πῶς ἀντιμετωπίσθηκε τὸ θέμα αὐτὸ μέχρι τώρα.

* * *

Σε όλα σχεδόν τὰ προγράμματα ποὺ ἔχουν καταρτισθεῖ γιὰ τὴν ἐλληνικὴ οἰκονομία γίνεται ἀναφορὰ ὅχι μόνο στὴν προστασία τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς, ἀλλὰ καὶ στὴν πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη. Σχετικὰ μὲ τὸ περιεχόμενο τῆς ἀναπτύξεως αὐτῆς πρέπει νὰ γίνουν ὀρισμένα σχόλια: Πρόκειται, οὐσιαστικά, γιὰ τὴν προώθηση ἑνὸς συνόλου παραδοσιακῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, δραστηριοτήτων ποὺ ἀποσκοποῦν στὴν καλλιέργεια καὶ ἐνίσχυση τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, καθὼς καὶ στὴν προβολὴ τῶν δημιουργημάτων τους. Κύριες ἐπιδιώξεις τῶν δραστηριοτήτων αὐτῶν εἶναι: Πρῶτον, νὰ βελτιωθεῖ ἡ ποιότητα ζωῆς τοῦ πληθυσμοῦ, κυρίως δὲ τῶν κατώτερων εἰσοδηματικῶν στρωμάτων του, ὥστε νὰ συμβαδίζει, σὲ ὅσο γίνεται μεγαλύτερο βαθμὸ, ἡ οἰκονομικὴ μὲ τὴν πολιτιστικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀνάπτυξη καί, ἰδιαίτερα, νὰ ἀναβαθμισθεῖ ἡ ἐλληνικὴ ἐπαρχία. Δεύτερον, νὰ δημιουργηθοῦν οἱ στοιχειώδεις ἐκεῖνες προϋποθέσεις στὸ πολιτιστικὸ περιβάλλον ποὺ εἶναι ἀναγκαῖες γιὰ τὴν προσέλκυση ἑνὸς διαρκῶς αὐξανόμενου τουριστικοῦ ρεύματος.

Ἀπὸ οἰκονομικῆς πλευρᾶς, ἡ πρώτη ἀπὸ τίς ἐπιδιώξεις αὐτὲς ἔχει μᾶλλον καταναλωτικὸ χαρακτῆρα, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι πρωτογενῶς ἀναφέρεται στὴ βελτίωση τοῦ ἐπιπέδου διαβίωσης τοῦ πληθυσμοῦ. Σημειωτέον ὅτι, σύμφωνα μὲ τὴ διεθνῇ ἐπιστημονικὴ πρακτικὴ, οἱ πολιτιστικὲς δαπάνες θεωροῦνται ὡς ἐπενδυτικὲς, ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν ἔχουν σαφῇ ἐπενδυτικὸ χαρακτῆρα. Ὡστόσο, μιὰ τέτοια ἀρχὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἰσχύσει καὶ στὴν προκειμένη περίπτωσι, διότι, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, δὲν συντρέχουν ὀρισμένες ἀναγκαῖες προϋποθέσεις, ὡς πρὸς τὴ φύση τῶν ἀντίστοιχων δραστηριοτήτων. Ἡ δευτέρη ἐπιδίωξη ἐνδέχεται νὰ συντελεῖ σημαντικὰ στὴν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς τουριστικῶν ὑπηρεσιῶν, πλην ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἔχει σχέση μὲ τὴν πλήρη ἀξιοποίηση τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς. Ἐπομένως, τὰ πλαίσια αὐτὰ πολιτιστικῆς ἀναπτύξεως εἶναι πολὺ στενὰ καί, ὅπως δὴποτε, δὲν ἀφοροῦν στὴ συστηματικὴ οἰκονομικὴ ἀξιοποίηση τοῦ ἀντίστοιχου χώρου.

Ὡς πρὸς τὰ συγκεκριμένα μέτρα ποὺ ἔχουν κατὰ καιροὺς προγραμματισθεῖ — καί, ἕως ἑνὸς βαθμοῦ ἐφορμοσθεῖ — πρὸς ἐπίτευξιν τῶν παραπάνω περιορισμένων ἐπιδιώξεων, πρέπει νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι παρουσιάζουν μεγάλη διασπορὰ σὲ ἕνα ἐκτεταμένο πεδίο ἀντικειμένων, ποὺ περιλαμβάνει τὰ γράμματα, τίς καλὰς τέχνας, τὴ μουσικὴ, τὸν κινηματογράφον, τίς βιβλιοθηκὲς καὶ τὰ ἱστορικὰ ἀρχεῖα, τὸν λαϊκὸ πολιτισμὸν, τίς πολιτιστικὰς ἐκδηλώσεις κλπ. Πρόκειται γιὰ ρυθμίσεις ἐπιμέρους θεμάτων, οἱ ὁποῖες ἔχουν πολὺ ἀμφίβολη ἀποτελεσματικότητά. Ἀπὸ τὸν προγραμματισμὸ αὐτὸ λείπει ἕνα σχέδιον ἰσχυρῆς ὑποδομῆς σὲ πανελλήνια κλίμακα. Τὰ σπουδαιότερα ἔργα ποὺ βρίσκονται σὲ ἐξέλιξιν εἶναι τὸ Ἐθνικὸ Πολιτιστικὸ Δίκτυο Πό-

λεων, τὸ ὅποιο θεωρεῖται μοχλὸς ἀναπτύξεως τῶν πολιτιστικῶν δραστηριοτήτων σὲ περιφερειακὲς πόλεις, τὸ Μουσεῖο Ἀκροπόλεως, τὸ Πρόγραμμα ἀναδείξεως καὶ προβολῆς ἐβδομήντα ἐπιλεγμένων ἀρχαιολογικῶν χώρων καὶ μουσείων, ἡ ἐνοποίηση τῶν ἀρχαιολογικῶν χώρων τῆς Ἀθήνας καὶ ἡ ἀνάδειξη καὶ διασύνδεση τῶν ἀρχαίων θεάτρων καὶ τῶν κάστρων. Τὰ ἔργα αὐτά, μολονότι δὲν στεροῦνται σημασίας, ἐντούτοις δὲν παρουσιάζουν τὴν ἑκταση, τὴ σύνθεση, ἀλλὰ καὶ τὴ διασύνδεση, ποὺ θὰ τὰ καθιστοῦσε ἱκανὰ νὰ στηρίξουν μιὰ προγραμματισμένη πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη.

Οἱ δραστηριότητες ποὺ ἀναπτύσσονται γιὰ τὴ διάδοση τοῦ πολιτισμοῦ ἀσχοῦνται, ἄμεσα ἢ ἕμμεσα, ἀπὸ κρατικούς φορεῖς, οἱ ὅποιοι ἔχουν ἀναπαρτικὴ στελέχωση καί, πάντως, λειτουργοῦν μὲ γραφειοκρατικὸ τρόπο. Κατὰ βάση, ἐντάσσονται στὶς ἀρμοδιότητες τῆς Διευθύνσεως Πολιτιστικῆς Ἀναπτύξεως τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, καθὼς καὶ τῶν Γενικῶν Γραμματειῶν του. Ὑπάρχει ὅμως καὶ μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἄλλους κρατικούς φορεῖς ποὺ ἀσχοῦν πολιτιστικὲς δραστηριότητες παράλληλα μὲ τὶς δικές τους ἢ παράλληλα μὲ τὶς δραστηριότητες τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, ὅπως εἶναι τὰ Ὑπουργεῖα Παιδείας, Ἑσωτερικῶν, Ἐξωτερικῶν, κλπ. Τὸ θεσμικὸ πλαίσιο ποὺ ἔχει διαμορφωθεῖ, μὲ τὶς συναρμοδιότητες ποὺ προβλέπει καὶ τὴν ἑλλειψὴ συντονισμοῦ ποὺ συνεπάγεται, δὲν προσφέρεται γιὰ τὴν ἄσκηση σωστῆς πολιτιστικῆς πολιτικῆς. Ἔτσι, οἱ ὑπηρεσίες ποὺ παράγονται σήμερα στὸν τομέα αὐτὸν εἶναι ὑποτυπώδεις καί, ὅπωςδήποτε, ἀνεπαρκεῖς γιὰ νὰ καλύψουν ἀκόμη καὶ τὶς ἀνάγκες τοῦ μαζικοῦ τουρισμοῦ. Αὐτὸ ἀντικατοπτρίζεται καὶ στὸ πολὺ χαμηλὸ ποσοστὸ τῶν κρατικῶν δαπανῶν ποὺ διατίθενται γιὰ τὸν πολιτισμό, τὸ ὅποιο στὸν προϋπολογισμό τοῦ 1999 εἶναι μόλις 0,27%. Σημειωτέον ὅτι στὸ Κοινοτικὸ Πλαῖσιο Στήριξης 1994-1999 γιὰ τὴν Ἑλλάδα ὁ πολιτισμὸς μαζὶ μὲ τὸν τουρισμὸ καλύπτουν τὸ 6,9% τοῦ κόστους ποὺ προβλέπεται γιὰ τὸν ἄξονα «ἀνάπτυξη καὶ ἀνταγωνιστικότητα» καὶ μόνο τὸ 1,7% τοῦ συνολικοῦ κόστους καὶ τῶν πέντε ἀξόνων τοῦ χρηματοδοτικοῦ αὐτοῦ σχεδίου.

Προκειμένου νὰ ἀξιολογηθεῖ τὸ μέγεθος τοῦ πολιτιστικοῦ τομέα, ὅπως ἔχει διαμορφωθεῖ μέχρι τώρα, στὰ πλαίσια τῆς συνολικῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητος, πρέπει, ἐν πρώτοις, νὰ ἐξετασθεῖ ἡ πλευρὰ τῆς παραγωγῆς. Στὸ παραδοσιακὸ σύστημα Ἐθνικῶν Λογαριασμῶν ὁ πολιτισμὸς δὲν ἐμφανίζεται ὡς αὐτοτελὴς τομέας λόγῳ τῆς περιορισμένης ἐκτάσεώς του, ἀλλὰ, ἐνδεχομένως, καὶ τῶν δυσκολιῶν μετρήσεως καὶ διακρίσεως τῶν ἐπιμέρους κλάδων ποὺ τὸν ἀποτελοῦν. Συγκεκριμένα, στὸν πίνακα ὑπολογισμοῦ τοῦ Ἀκαθάριστου Ἐγχώριου Προϊόντος ὁ τομέας τῶν πολιτιστικῶν δραστηριοτήτων περιλαμβάνεται στὰ «Λοιπὰ» τοῦ λογαριασμοῦ «Διάφορες Ὑπηρεσίες». Σύμφωνα μὲ τὸ σύστημα αὐτὸ Ἐθνικῶν Λογαριασμῶν, ἡ συμβολὴ τοῦ πολιτιστικοῦ τομέα στὸ συνολικὸ Ἀκαθάριστο Ἐγχώριο Προϊὸν ἦταν τὸ

1991 μόνο 1,08%. Τò νέο σύστημα Ἐθνικῶν Λογαριασμῶν, ποὺ εἶναι ἐναρμονισμένο μὲ τὸ Εὐρωπαϊκὸ Σύστημα Οἰκονομικῶν Λογαριασμῶν τῆς Eurostat παρέχει ἀναλυτικότερα καί, ὅπως δὴποτε, πιὸ ἀξιόπιστα στοιχεῖα γιὰ τὸν πολιτιστικὸ τομέα, ποὺ στηρίζονται σὲ ἓνα ἐνιαῖο ὄρισμό. Στὰ πλαίσια τοῦ νέου συστήματος ὁ τομέας τοῦ πολιτισμοῦ ἀποτελεῖ τμῆμα τοῦ κλάδου ποὺ φέρει τὸν τίτλο «Ψυχαγωγικὲς Πολιτιστικὲς καὶ Ἀθλητικὲς Δραστηριότητες». Αὐτὸ σημαίνει ὅτι οὔτε καὶ στὸ νέο σύστημα ὁ πολιτιστικὸς τομέας ἐμφανίζεται ὡς αὐτοτελὴς κλάδος οἰκονομικῆς δραστηριότητος. Πάντως, βάσει τοῦ νέου αὐτοῦ συστήματος Ἐθνικῶν Λογαριασμῶν, ἡ ποσοστιαία συμμετοχὴ τῆς παραγωγῆς πολιτιστικῶν ὑπηρεσιῶν στὴ συνολικὴ Ἀκαθάριστη Ἀξία Παραγωγῆς ἦταν τὸ 1991 — τελευταῖο ἔτος γιὰ τὸ ὁποῖο ὑπάρχουν διαθέσιμα στοιχεῖα — 0,75%, δηλαδὴ μικρότερη καὶ ἀπὸ ἐκείνη ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ παλαιοῦ ἐθνικολογιστικοῦ συστήματος.

Γιὰ νὰ παρασχεθεῖ πληρέστερη εἰκόνα τῆς θέσεως τοῦ τομέα τοῦ πολιτισμοῦ στὴν ἐλληνικὴ οἰκονομία, εἶναι ἀνάγκη νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ ὀρισμένες στοιχειώδεις πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὴν ἀπασχόληση καὶ τὴν ἀμοιβὴ τῆς ἐργασίας. Ἐτσι, τὸ 1991 οἱ μὲν ἀπασχολούμενοι στὸν τομέα αὐτὸ ἀποτελοῦσαν τὸ 0,96% τοῦ συνόλου τῶν ἀπασχολουμένων στὴν οἰκονομία, οἱ δὲ ἀμοιβές στὸν χῶρο τῆς πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς δημιουργίας διαμορφώνονταν στὸ 91% τῶν μέσων ἀμοιβῶν στὸ σύνολο τῆς οἰκονομίας. Ὡστόσο, μεγαλύτερη σημασία γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ τομέα ποὺ ἐξετάζουμε ἔχει τὸ ἐπίπεδο τῆς ἀνεργίας, ἡ ἐκτίμηση τῆς ὁποίας προκύπτει ἀπὸ δεδομένα διαφορετικῶν πηγῶν καί, γι' αὐτό, εἶναι, κατανάγκη, ὅπως ἐνδεικτικά. Τὸ 1991 τὸ ποσοστὸ τῆς ἀνεργίας στὸν τομέα τοῦ πολιτισμοῦ ὡς πρὸς τὸ συνολικὸ ἐργατικὸ δυναμικὸ τοῦ ἦταν 31,3%, ἐνῶ στὸ σύνολο τῆς οἰκονομίας μόνο 7,7%. Χωρὶς ἀμφιβολία, οἱ στατιστικὲς αὐτὲς ἐνδείξεις — καὶ ἰδίως ἡ τελευταία — μαρτυροῦν ὅτι ὁ χῶρος τοῦ πολιτισμοῦ, παρὰ τίς ὅποιες προσπάθειες ποὺ καταβλήθηκαν μέχρι τώρα, δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἔτυχε κάποιας εἰδικῆς μεταχειρίσεως ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ πολιτικὴ καί, πάντως, δὲν μπορεῖ νὰ περιληφθεῖ μεταξὺ τῶν σημαντικῶν καὶ — πολὺ περισσότερο — μεταξὺ τῶν δυναμικῶν τομέων τῆς οἰκονομίας.

* * *

Τὸ θέμα τῆς ἀξιοποιήσεως τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς, ἡ ὁποία ἔχει τίς ρίζες τῆς ὅχι μόνον στοὺς ἀρχαίους χρόνους, ἀλλὰ καὶ σὲ μεταγενέστερες περιόδους τῆς μακροαίωνος ἐλληνικῆς ἱστορίας, εἶναι καιρὸς νὰ τεθεῖ σὲ τελείως διαφορετικὴ βάση, ἀποτελώντας ἓνα αὐτοτελὴ τομέα παραγωγικῆς δραστηριότητος στὴ χώρα. Φυσικά, ἡ ἀνάγκη γιὰ μιὰ τέτοια ἀντιμετώπιση καθίσταται πολὺ πιὸ πιε-

στική κατά τή φάση πού διερχόμαστε, κατά τήν όποία, όπως ήδη διαπιστώσαμε, βρισκόμαστε σέ αναζήτηση νέων παραγωγικῶν δραστηριοτήτων ύψηλῆς εισοδηματικῆς ἀποδόσεως. "Όπως εἶναι γνωστό, ό ἐλληνικός χῶρος εἶναι ἀπό τοὺς ἐλάχιστους στὸν κόσμον πού διαθέτει (στήν ἐπιφάνεια, στὰ σπλάχνα τῆς γῆς, ἀλλὰ καί στὸ βυθὸ τῆς θάλασσας) τόσα πολύτιμα μνημεῖα ἱστορίας, λόγου καί τέχνης, τὰ όποῖα προσφέρονται στήν ἀνθρωπότητα, σέ συνδυασμὸ μὲ τὰ διαθέσιμα κείμενα, πρὸς μελέτη, ἔρευνα, ἀλλὰ καί πνευματικὴ καλλιέργεια καί αἰσθητικὴ ἀπόλαυση. Εἶναι, συνεπῶς, φανερό ὅτι ἡ χώρα μας, μὲ ἓνα τέτοιο ἀνεκτίμητο πλοῦτο, διαθέτει ἓνα σοβαρότατο συγκριτικὸ πλεονέκτημα, τὸ όποῖο, ὅμως, μέχρι τώρα ἔχει παραμείνει ἀνεκμετάλλευτο.

Γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ οἰκονομικὴ ἀξιοποίηση τοῦ πλούτου αὐτοῦ πρέπει νὰ δημιουργηθοῦν ὅλες οἱ ἀπαιτούμενες προϋποθέσεις ἀπὸ πλευρᾶς προσφορᾶς παραγωγικῶν συντελεστῶν, ὥστε νὰ ὑπάρξει παραγωγή τέτοιων προϊόντων πού νὰ εἶναι δυνατὸ νὰ ἀπορροφηθοῦν στὴ διεθνῇ ἀγορὰ σέ ἱκανοποιητικὲς τιμές. Σημειωτέον ὅτι κάθε προϊόν, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ καθαρὰ πολιτισμικὸ στοιχεῖο, θὰ περιλαμβάνει καί μιὰ σειρά ψυχγωγικῶν καί ἄλλων ὑπηρεσιῶν πού θὰ στηρίζονται στήν ἀξιοποίηση τοῦ μοναδικοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος τῆς χώρας. Ἡ ποικιλία τῶν προϊόντων αὐτῶν μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ μεγάλη, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴ λειτουργία ἐρευνητικῶν κέντρων καί φθάνοντας μέχρι τὴν ὀργάνωση εἰδικῶν σεμιναρίων, ἐπιμορφωτικῶν ἐπισκέψεων, ἐνημερωτικῶν διαλέξεων καί ἐπιστημονικῶν συνεδριάσεων σέ ἓνα πολὺ ἐκτεταμένο φάσμα θεμάτων πού ὅπωςδῆποτε θὰ συνδέονται μὲ τὸν ἐλληνικὸ χῶρον. Εἰδικὰ ὡς πρὸς τὴ συνεδριακὴ δραστηριότητα, φαίνεται ὅτι τὰ περιθώρια διευρύνσεώς τῆς εἶναι μεγάλα, ἂν ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι κατά τὴν τετραετία 1991-1994 πραγματοποιήθηκαν στὴ χώρα μας κατὰ μέσον ὅρον ἑτησίως μόνο 122 διεθνῇ συνέδρια μὲ ἀριθμὸ συνέδρων 7.262, ἀπὸ τὰ όποῖα 40 ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν μὲ ἀριθμὸ συνέδρων 2.228.

Πέραν αὐτῶν τῶν γενικῶν δραστηριοτήτων, θὰ ἦταν, βέβαια, δυνατὸ νὰ ἀναπτυχθοῦν καί πολλὲς ἄλλες μὲ εἰδικὸ περιεχόμενο πού θὰ ἀναφέρονταν: Πρῶτον, στήν προβολὴ θεσμῶν, καταξιωμένων ἱστορικῶς, ὅπως εἶναι ὁ θεσμὸς τῶν ἀμφικτιονιῶν, ὁ όποῖος ἐξελίχθηκε σέ ὀργανισμοὺς πού διαδραμάτισαν ρόλο σέ διακρατικὲς σχέσεις καί ἐπηρέασαν, σέ μεγάλο βαθμὸ, τὴν ἐξέλιξη τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας καί, Δεύτερον, στήν ὀργάνωση πολιτιστικῶν διαδρομῶν βάσει εἰδικῶν σχεδίων πού θὰ στηρίζονται σέ δεδομένα τῆς ἱστορίας ἢ τῆς μυθολογίας, ὅπως εἶναι ὁ περίπλους τοῦ Ὀδυσσεά. Σημειωτέον ὅτι καί ἡ πρόταση πού ἔχει διατυπωθεῖ περὶ καθιερώσεως τῆς διεξαγωγῆς στὴ χώρα μας πολιτιστικῶν Ὀλυμπιάδων, γιὰ νὰ καταστεῖ ἐφαρμοσίμη, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐνταχθεῖ σέ ἓνα γενικότερο πρόγραμμα πολιτιστικῆς ἀναπτύξεως.

Είναι σκόπιμο νὰ διευκρινισθεῖ ὅτι ἡ πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη πρέπει μὲν νὰ στηρίζεται, κατὰ κύριο λόγον, στὴν ἀξιοποίηση τοῦ πλούτου τῆς πολιτιστικῆς μας κληρονομιάς, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι παραβλέπεται ἡ προώθηση τῆς σύγχρονης πνευματικῆς καὶ καλλιτεχνικῆς δημιουργίας. Ἀντίθετα, ὅπως ἔχει ὑποστηριχθεῖ, ἡ ἐκάστοτε σύγχρονη δημιουργία εἶναι ἐκείνη ποὺ ἐμπλουτίζει τὸ ἀπόθεμα. Γι' αὐτό, γιὰ νὰ μὴν καταστεῖ ἡ σύγχρονη ἐποχὴ στείρα ἀπὸ πολιτιστικῆς πλευρᾶς, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ πληρέστερη δυνατὴ ἀξιοποίηση τῆς ἴδιας τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιδιωχθεῖ, σὲ ὅσο γίνεται μεγαλύτερη ἔκταση, ἡ ἀνάπτυξη ὅλων τῶν πολιτιστικῶν δυνατοτήτων τῆς σύγχρονης ἐλληνικῆς κοινωνίας.

Ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ τὴ διάθεση τῶν παραγόμενων πολιτιστικῶν ὑπηρεσιῶν εἶναι ἡ διασφάλιση ὀρισμένης ποιοτικῆς στάθμης. Διότι ἡ οἰκονομικὴ ἐκμετάλλευσή τους, τότε μόνο θὰ εἶναι σωστὴ καὶ ἀποτελεσματικὴ, ὅταν γίνεται μὲ τὴν δέουσα προσοχὴ καὶ σεβασμὸ στὴ φύση τους. Ἡ ἔνταξη τῆς παραγωγῆς τέτοιων ὑπηρεσιῶν σὲ ἓνα πρόγραμμα συστηματικῆς καλλιέργειας καὶ μεθοδικῆς διαδόσεως τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς ὄχι μόνο συμβιβάζεται πλήρως, ἀλλὰ καὶ διευκολύνει τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἐπιστημονικῆς δεοντολογίας. Ἀλλωστε, καὶ ἡ ἀπλὴ διαφύλαξη καὶ συντήρηση τῆς κληρονομιάς αὐτῆς δὲν μπορεῖ στοιχειωδῶς νὰ διασφαλισθεῖ χωρὶς τὴν ὑπαρξὴ ἐπαρκoῦς οἰκονομικῆς στηρίξεως.

Ἐπιστέγασμα τῆς ὅλης προσπάθειας γιὰ τὴ διαμόρφωση εὐνοϊκῶν συνθηκῶν πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ ἀποτελεῖ ἡ ἐπικράτηση στὴν ἐλληνικὴ κοινωνία ἐνὸς πνεύματος σεβασμοῦ πρὸς ὅ,τι ἔχει σχέση μὲ τὸν πολιτισμὸ καὶ τὴν ἱστορίαν. Ὅποια-δήποτε ἔργα, μεγάλα ἢ μικρά, ἢ καὶ ἀπλὲς παρεμβάσεις πρὸς ἱκανοποίηση ἄλλων κοινωνικῶν ἢ οἰκονομικῶν ἀναγκῶν, πρέπει ὄχι μόνο νὰ μὴ θίγουν (ὅπως ἔχει ἐπανελημμένα συμβεῖ μέχρι τώρα), ἀλλὰ καὶ νὰ εἶναι συμβατὰ μὲ τὸ εὐρύτερο περιβάλλον ποὺ συντίθεται ἀπὸ πλῆθος πολύτιμων μνημείων καὶ ἔντονες ἱστορικὲς μνημεις. Πρόκειται, οὐσιαστικά, γιὰ ἓνα εἶδος ἡθικῆς ὑποδομῆς, ἡ ὁποία στὴν περίπτωσή τῶν πολιτιστικῶν ὑπηρεσιῶν θὰ μπορούσε νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἔχει πολὺ μεγαλύτερη σημασία καὶ ἀπὸ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ὑλικὴ ὑποδομὴ.

* * *

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ διευκρινισθεῖ ἡ σχέση ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ τῶν πολιτιστικῶν προϊόντων καὶ τῶν συνήθων τουριστικῶν. Τὰ τελευταῖα συνίστανται, ὅπως εἶναι γνωστό, στὴν παραγωγὴ ὑπηρεσιῶν πρὸς πραγματοποιοῦντα εὐχάριστων διακοπῶν, κυρίως κατὰ τοὺς θερινοὺς μῆνες, ἀπὸ ἡμεδαποὺς καὶ ἀλλοδαποὺς, ὁποιοῦ-δήποτε εἰσοδηματικοῦ ἢ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου. Στὴν περίπτωσή τῶν πολιτιστικῶν

προϊόντων υπάρχουν οί έξής βασικές διαφορές: Πρώτον, τὸ περιεχόμενό τους εἶναι ἐξειδικευμένο καὶ ικανοποιεῖ κυρίως ἐπιστημονικές, ἐρευνητικές καί, γενικότερα, πνευματικές ἀνάγκες. Δεύτερον, ἀφοροῦν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, σὲ καταναλωτικὸ κοινό, ἀριθμητικῶς μὲν περιορισμένο, ἀλλὰ κατὰ τεκμήριο ὑψηλῆς εἰσοδηματικῆς στάθμης καί, Τρίτον, μποροῦν νὰ προσφερθοῦν σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ ἔτους, χωρὶς, δηλαδή, ἔντονη ἐποχικὴ συγκέντρωση.

Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος, ὑπάρχουν βέβαια καὶ ὀρισμένα κοινὰ σημεῖα μεταξὺ τῶν δύο κατηγοριῶν προϊόντων, διότι τὰ πολιτιστικὰ κάλλιστα θὰ μπορούσε νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς εἰδικὰ τουριστικὰ προϊόντα ὑψηλῆς ποιότητος. Εἶναι, ἄλλωστε, γνωστό ὅτι προϊόντα τοῦ εἴδους αὐτοῦ προσφέρονται ἤδη στὴ διεθνῇ ἀγορά, πλὴν ὅμως ἀποτελοῦν μεμονωμένες περιπτώσεις καί, πάντως, στὴν Ἑλλάδα δὲν ἔχουν ἀναπτυχθεῖ μέχρι τώρα μὲ συστηματικὸ τρόπο καὶ σὲ ἀξιόλογη ἔκταση.

Πρέπει νὰ ἀναγνωρισθεῖ ὅτι ὁ τουρισμὸς μέχρι τὶς ἀρχὲς τῆς δεκαετίας τοῦ 1990 ἔπαιζε σημαντικὸ ρόλο στὴν ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας κυρίως ὡς πηγὴ συναλλάγματος, ἀλλὰ καὶ ὡς συμπληρωματικὴ πηγὴ εἰσοδήματος. Ἐκτοτε τὸ μέγεθος τοῦ τουριστικοῦ ρεύματος παραμένει στάσιμο, ἡ χρησιμοποιοῦμενη δυναμικότητα τῶν διαθέσιμων ἐγκαταστάσεων περιορίζεται, ἡ ποιοτικὴ στάθμὴ τῶν προσφερομένων ὑπηρεσιῶν δὲν βελτιώνεται καὶ ἡ τουριστικὴ περίοδος καλύπτει πολὺ λίγους μῆνες.

Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ τὶς ἐξελίξεις αὐτές, ἔχει πλέον διαπιστωθεῖ ὅτι ὁ μαζικὸς τουρισμὸς παρουσιάζει ὀρισμένες καίριες ἀδυναμίες, σὲ βαθμὸ ποὺ νὰ τὸν καθιστοῦν, οὐσιαστικά, ἓνα προβληματικὸ τομέα. Ἐπομένως, καὶ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἐπιβάλλεται νὰ γίνῃ στροφὴ τῆς μέχρι τώρα ἀκολουθοῦμενης τουριστικῆς πολιτικῆς πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς παραγωγῆς πολιτιστικῶν ὑπηρεσιῶν. Πρέπει νὰ τονισθεῖ ὅτι μιὰ τέτοια στροφὴ νοεῖται ὡς μιὰ προγραμματισμένη οἰκονομικὴ ἐνέργεια, ἡ ὁποία διαφέρει οὐσιωδῶς ἀπὸ τὶς ὅποιες προσπάθειες ἀπλῆς συζεύξεως τουρισμοῦ καὶ πολιτισμοῦ.

* * *

Ἕνας παράγων ποὺ θὰ παίξει πρωτεύοντα ρόλο στὴν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς πολιτιστικῶν ὑπηρεσιῶν εἶναι, φυσικά, ἡ ζήτησή τους. Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ ἡ τελευταία πρέπει νὰ τύχει συστηματικῆς διερευνήσεως ὅχι μόνον ἀπὸ πλευρᾶς ἐκτιμήσεως τοῦ μεγέθους της ὑπὸ τὶς παροῦσες συνθῆκες, ἀλλὰ, κυρίως, ὡς δυναμικὸ φαινόμενο. Ἐχει ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ πολιτιστικὴ κληρονομιά δὲν ἔχει ἀπεριόριστες δυνατότητες προωθήσεως τῆς οἰκονομικῆς ἀναπτύξεως, διότι τὰ προϊόντα της εἶναι εἰδικοῦ ἐνδιαφέροντος καὶ ἀπευθύνονται σὲ μιὰ πολὺ περιορισμένη ἀγορά. Πράγματι,

όταν πρόκειται για μιὰ εἰδικὴ κατηγορία ὑπηρεσιῶν ὁποιασδήποτε φύσεως, τὸ καταναλωτικὸ κοινὸ πρὸς τὸ ὁποῖο ἀπευθύνεται εἶναι, κατανάγκην, περιορισμένο. Ὅμως, στὴν περίπτωσιν τῶν πολιτιστικῶν προϊόντων ὁ παράγων αὐτὸς χάνει τὴ σημασία του γιὰ τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ μεγέθους τῆς ζήτησεως πού ἀναμένεται νὰ ὑπάρξει, ἀπὸ τὴ στιγμήν πού τὰ προϊόντα αὐτὰ προσφέρονται στὴ διεθνή ἀγορά, στὴν ὁποία ἀκόμη καὶ μιὰ εἰδικὴ κατηγορία ἐνδιαφερομένων μπορεῖ νὰ εἶναι πολὺ σημαντικὴ ἀπὸ πλευρᾶς συνολικῆς οἰκονομικῆς ἐπιφάνειας.

Γιὰ νὰ ἐκτιμηθεῖ σωστὰ ἡ ζήτηση, πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπόψιν ὅτι οἱ ἐνδιαφερόμενοι γιὰ τὴ χρησιμοποίησιν τῶν πολιτιστικῶν ὑπηρεσιῶν ἀναμένεται νὰ ἀνήκουν σὲ δύο βασικὲς ὁμάδες: Ἡ μία θὰ περιλαμβάνει τοὺς ἀσχολουμένους μὲ θέματα τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς, λόγῳ ἀσχήσεως ἐπαγγέλματος ἢ μόνιμης ἐρευνητικῆς ἀπασχολήσεως, ἐνῶ ἡ ἄλλη θὰ καλύπτει ἓνα εὐρύτερο κοινό, τὸ ὁποῖο μπορεῖ νὰ μὴν ἔχει ἀμεση ἐπαγγελματικὴ σχέση, ἐντούτοις, διαθέτοντας ὑψηλὸ ἐπίπεδο καλλιέργειας καὶ ἔχοντας εὐρύτερα πνευματικὰ ἐνδιαφέροντα, θὰ εἶναι διατεθειμένο νὰ ἐνισχύσει τὴ ζήτηση γιὰ πολιτιστικὰ προϊόντα πού ἀνταποκρίνονται, βέβαια, σὲς προτιμήσεις του.

Ἐκεῖνο πού ἔχει ἰδιαιτέρη σημασία γιὰ τὸ μέλλον τῆς παραγωγῆς πολιτιστικῶν προϊόντων εἶναι ἡ τάση πού διαγράφεται γιὰ τὴ ζήτησή τους. Καταρχήν, δεδομένου ὅτι τὰ προϊόντα αὐτὰ ἀναφέρονται σὲ κοινωνίες, ἀλλὰ καὶ ἄτομα σχετικῶς ὑψηλοῦ εἰσοδηματικοῦ ἐπιπέδου, πρέπει νὰ ἀναμένεται ὅτι ἡ ἴδια ἡ γενικὴ οἰκονομικὴ πρόοδος θὰ ἐπιφέρει καὶ αὐξηση τῆς ζήτησεως καὶ μάλιστα μὲ πολὺ ταχύτερο ρυθμό, λόγῳ ὑψηλῆς εἰσοδηματικῆς ἐλαστικότητος. Μεγαλύτερη ἴσως βαρύνουσα γιὰ τὴς προοπτικῆς πού ὑπάρχουν στὸ θέμα αὐτὸ ἔχει ἡ στροφή πού παρατηρεῖται — καὶ μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου ἐντείνεται — πρὸς τὴς ἀνθρωπιστικὰς ἀξίες.

Ἡ ραγδαία ἐπέκτασις τῆς τεχνολογίας καὶ ἡ κατάκτησις ὑψηλῶν ἐπιπέδων ὑλικῆς καταναλώσεως φαίνεται ὅτι ἔχει δημιουργήσει σὲς οἰκονομικῶς ἀνεπτυγμένες κοινωνίες κατάστασιν ὠριμάνσεως (ἢ καὶ κορεσμοῦ), ἡ ὁποία βαθμιαῖα συντελεῖ σὲ μιὰ τέτοια μετατόπισιν ἐνδιαφερόντων. Ἀλλὰ καὶ γιὰ λόγους αὐξήσεως τῆς παραγωγικότητος ἔχει ἀρχίσει τελευταῖα νὰ ἀναγνωρίζεται ἡ ἀνάγκη εὐρύτερης καλλιέργειας — καὶ ὅχι μόνον τεχνικῆς καταρτίσεως — τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ. Ἐνδείξεις τῆς τάσεως αὐτῆς ἀποτελοῦν οἱ κατευθύνσεις πρὸς τὴς ὁποῖας ἤδη στρέφονται οἱ προσπάθειες ἐκσυγχρονισμοῦ καὶ ἀναμορφώσεως τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος σὲ ὁρισμένες ἀνεπτυγμένες χῶρες.

Ὑπὸ τὴς συνθήκης πού ὑπάρχουν σήμερα, ἡ καθαρὰ ἐπιστημονικὴ καὶ ἐρευνητικὴ πλευρὰ τῶν διαφόρων ἀντικειμένων πού ἀνήκουν στὸ ἐξεταζόμενο πολιτισμικὸ πλαίσιο εἶναι γνωστὸ ὅτι καλλιεργεῖται συστηματικὰ σὲ διάφορα πολὺ ἀξιόλογα

πανεπιστημιακά και άλλα κέντρα τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἀλλὰ οἱ δραστηριότητες αὐτές δὲν ἀνταποκρίνονται ἐπαρκῶς στὴ ζήτηση γιὰ τὴν ὁποία ἔγινε λόγος προηγουμένως. Τὰ πολιτιστικά προϊόντα ποὺ θὰ προσφέρονται στὴν Ἑλλάδα θὰ περιλαμβάνουν παρόμοιες ὑπηρεσίες, ἀλλὰ οἱ ὑπηρεσίες αὐτές, ἀφενὸς θὰ παράγονται στὸν ἴδιο χῶρο, μὲ τὸν ὁποῖο συνδέονται ἱστορικῶς τὰ ἐπιμέρους ἀντικείμενα, καὶ ἀφετέρου θὰ συνδυάζονται μὲ ἄλλες ὑπηρεσίες ψυχαγωγίας κλπ., κατ'ἀλληλα προσαρμοσμένες στὴ φύση καὶ τὸ εἶδος τῶν ἀντικειμένων αὐτῶν. Θὰ μπορούσε μάλιστα νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι ἡ προσφορὰ τέτοιων προϊόντων πρόκειται νὰ δημιουργήσει ἓνα εἶδος μονοπωλιακῆς καταστάσεως, ἀπὸ τὴν ὁποία, ὑπὸ ὀρισμένες προϋποθέσεις, τὰ ὀφέλη γιὰ τὴν ἐλληνικὴ οἰκονομία εἶναι προφανῆ.

Σχετικὰ μὲ τίς εὐνοϊκὲς αὐτὲς συνθήκες προσφορᾶς τῶν πολιτιστικῶν ὑπηρεσιῶν, πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὰ πλεονεκτήματα ποὺ ὑπάρχουν ἐξ ἀντικειμένου στὴ χώρα μας ἐνδείκνυται νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἀποκλειστικὰ καὶ μόνο γιὰ βελτίωση τῆς ποιότητος τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῶν. Ὑπὸ τὴν ἐννοια αὕτη τίθεται καὶ τὸ θέμα τῆς ἀνταγωνιστικότητος, ποὺ ὅπωςδῆποτε χρήζει ἰδιαίτερης προσοχῆς, δεδομένου ὅτι ἡ φύση τῶν πολιτιστικῶν ὑπηρεσιῶν εἶναι τέτοια, ὥστε οἱ ἐνδιαφερόμενοι νὰ τίς ἀποκτήσουν προσβλέπουν περισσότερο στὴ στάθμη καὶ τὸ περιεχόμενό τους καὶ λιγότερο στὸ κόστος τους.

Μιὰ ἄλλη διάσταση τῆς προσφορᾶς πολιτιστικῶν ὑπηρεσιῶν, ποὺ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν ἀξιολόγηση τῆς ἀντίστοιχης οἰκονομικῆς δραστηριότητος, ἀναφέρεται στὴ γεωγραφικὴ κατανομή τους. Ἐνα σημαντικὸ μέρος τῶν ὑπηρεσιῶν αὐτῶν φυσικὸ εἶναι νὰ συγκεντρωθεῖ στὴν περιοχὴ τῆς Ἀττικῆς. Θὰ ὑπάρξουν ὅμως καὶ πολλοὶ πολιτιστικοὶ πυρῆνες (ὅπως ἀρχαιολογικοὶ χῶροι, ἀρχαῖα θέατρα καὶ ἄλλα μνημεῖα) στὴν περιφέρεια καὶ μάλιστα μὲ μεγάλη διασπορὰ ποὺ καλύπτει ἀκόμη καὶ μικροὺς ἀπομακρυσμένους οἰκισμούς, ὄρεινους ἢ νησιωτικούς.

* * *

Ἡ παραγωγή ἐνὸς πλέγματος πολιτιστικῶν ὑπηρεσιῶν, σύμφωνα μὲ τίς γενικὲς προδιαγραφὰς ποὺ ἐκτέθηκαν προηγουμένως, προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴ τῶν ἀπαιτούμενων μέσων, ἰδίως σὲ ὑλικὸ κεφάλαιο. Εἶναι λοιπὸν ἀναγκαῖα ἡ κατάρτιση ἐνὸς ἐκτεταμένου ἐπενδυτικοῦ προγράμματος ποὺ θὰ περιλαμβάνει τὰ παντὸς εἶδους ἔργα, τὰ ὁποῖα θὰ χρειασθοῦν γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτό. Φυσικά, ὁ προσδιορισμὸς καὶ ἡ ἐξειδίκευση τῶν ἐπιμέρους ἔργων θὰ προκύψει ἀπὸ τὴν καταγραφή τῶν συγκεκριμένων ὑπηρεσιῶν ποὺ θὰ ἀποτελέσουν τὰ νέα πολιτιστικά προϊόντα.

Ἐνα τέτοιο πρόγραμμα θὰ περιέχει ἐπενδύσεις τριῶν κατηγοριῶν: Πρῶτον, ἔργα γενικῆς ὑποδομῆς, ὅπως εἶναι τὰ συγκοινωνιακὰ, τὰ τηλεπικοινωνιακὰ κλπ.,

τὰ ὅποια ἐξυπηρετοῦν καὶ πολλὰς ἄλλες οἰκονομικὰς δραστηριότητες. Δεύτερον, ἔργα εἰδικῆς ὑποδομῆς, τὰ ὅποια παρέχουν προσβάσεις στὶς μονάδες παραγωγῆς πολιτιστικῶν ὑπηρεσιῶν ἢ ἐξυπηρετοῦν τὴ λειτουργία τους, ὅπως εἶναι τὸ ὁδικὸ δίκτυο, τὰ ξενοδοχεῖα, τὰ διάφορα καταλύματα κλπ. καί, Τρίτον, ἔργα ποὺ συνδέονται ἀμέσως μὲ τὴν παραγωγή τῶν πολιτιστικῶν ὑπηρεσιῶν, ὅπως εἶναι ἡ ἀνέγερση ἢ διαμόρφωση κτιριακῶν ἐγκαταστάσεων μὲ ἐξοπλισμὸ σύγχρονης τεχνολογίας στὸν τομέα τῆς πληροφορικῆς, γιὰ τὴ στέγαση τῶν μονάδων (ἐρευνητικῶν καὶ ἄλλων κέντρων, βιβλιοθηκῶν καὶ ἱστορικῶν ἀρχείων, μουσείων κλπ.), ἡ διαμόρφωση ἀρχαιολογικῶν χώρων, ἡ ἐκτέλεση ἀνασκαφῶν εὐρείας κλίμακας, οἱ ἀναστηλώσεις μνημείων κλπ. Σχετικὰ μὲ τὶς ἤδη ἐκτελούμενες ἀνασκαφές πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ὅτι ὁ ἀριθμὸς τους, ἐκ πρώτης ὄψεως, ἐμφανίζεται μεγάλος, ἀφοῦ κατὰ τὴν τετραετία 1991-1994 ἀνῆλθε κατὰ μέσο ὄρο ἐτησίως σὲ 1.437 μὲ ἀριθμὸ εὐρημάτων πλέον τῶν 52 χιλιάδων. Ἀλλὰ γιὰ νὰ ἀξιολογηθεῖ ἡ σημερινή κατάσταση πρέπει νὰ ληφθεῖ ὑπόψη, ἀφενὸς ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ εὐρήματα παραμένουν ἀναξιοποίητα καὶ ἀφετέρου ὅτι οἱ πιστώσεις γιὰ ἀνασκαφές ποὺ διατέθηκαν σὲ Ἐφορεῖς Ἀρχαιοτήτων, παρὰ τὴν αὔξηση ποὺ σημείωσαν, δὲν ὑπερέβησαν τὸ 1994 τὰ 3 δισεκ. δρχ.

Ἡ χρηματοδότηση ἑνὸς ἐκτεταμένου ἐπενδυτικοῦ προγράμματος εἶναι δυνατὸ νὰ καλυφθεῖ, σὲ πολὺ μεγάλο ποσοστὸ, ἀπὸ τὸ Τρίτο Κοινοτικὸ Πλαίσιο Στηρίξεως γιὰ τὸ σύνολο τῆς χώρας καὶ σὲ περιφερειακὴ βάση, ἂν καὶ σημαντικὸ μέρος τῶν ἔργων τῆς πρώτης κατηγορίας (γενικῆς ὑποδομῆς) πρέπει νὰ ἀναμένεται ὅτι θὰ περιληφθεῖ ὅπωςδῆποτε στὸ κοινοτικὸ αὐτὸ πρόγραμμα, διότι, ὅπως ἐλέχθη, ἐξυπηρετεῖ καὶ ἄλλες οἰκονομικὰς δραστηριότητες. Ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς λοιπὰς ἐπενδύσεις ποὺ ἀπαιτοῦνται πρὸς στήριξη τῆς ἀναπτύξεως τοῦ πολιτιστικοῦ τομέα θὰ μποροῦσε νὰ ἀναζητηθοῦν κοινοτικοὶ πόροι. Ὅπως δὲ προκύπτει ἀπὸ πρόσφατες ἀποφάσεις τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς, ὑπάρχουν μεγάλες δυνατότητες χρηματοδοτήσεως ἑνὸς καλῶς ἐπεξεργασμένου προγράμματος πολιτιστικῆς ἀναπτύξεως ποὺ θὰ ἐκάλυπτε ὁλόκληρο τὸν ἐλλαδικὸν χῶρο. Σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς κοινοτικὰς αὐτὰς πηγές, θὰ παραστεῖ ἀνάγκη χρησιμοποίησεως καὶ ἐσωτερικῶν πόρων. Γιὰ νὰ ἐπιτευχθεῖ αὐτό, πρέπει νὰ γίνῃ ἀνακατανομὴ τῶν δαπανῶν τοῦ Προγράμματος Δημοσίων Ἐπενδύσεων εἰς βάρος τῶν παραδοσιακῶν τομέων — ἀκόμη καὶ τῆς μεταποιήσεως — ὥστε νὰ καταστεῖ δυνατὴ ἡ διάθεση ἐπαρκῶν πιστώσεων στὸν πολιτιστικὸν τομέα. Φυσικά, ἓνα μέρος τῶν ἐπενδύσεων ποὺ ἀφοροῦν σὲ ἔργα εἰδικῆς ὑποδομῆς, ἀλλὰ καὶ σὲ ἔργα ἀμέσως σχετιζόμενα μὲ τὴν παραγωγή πολιτιστικῶν ὑπηρεσιῶν, ἀναμένεται νὰ χρηματοδοτηθεῖ ἀπὸ ἰδιωτικοὺς ἐπιχειρηματικοὺς φορεῖς μὲ τὴ μέθοδο τῆς αὐτοχρηματοδοτήσεως.

Ὡς πρὸς τὴ διαχείριση τῆς παραγωγῆς καὶ διαθέσεως τῶν ὑπηρεσιῶν ποὺ ἀναφέρονται στὴν πολιτιστικὴ μας κληρονομιά, πρέπει νὰ διασαφηνισθοῦν οἱ βασι-
κὲς ἀρχὲς ποὺ θὰ τὴν διέπουν: Χωρὶς ἀμφιβολία, οἱ ὑπηρεσίες αὐτὲς ἔχουν, ἀπὸ
τὴ φύση τους, τὸν χαρακτήρα τῆς δημόσιας ὠφέλειας, ἀλλὰ καὶ τῆς δημόσιας ἐπεν-
δύσεως, ὅπως ἀναφέρθηκε προηγουμένως. Ὅμως, ἡ διασφάλιση ὁμαλότητος στὴ
διαχείρισή τους καὶ ἡ ἀποφυγὴ ἐμπλοκῶν, ποὺ ἀποτελοῦν συνήθη φαινόμενα στὸν
δημόσιο τομέα, ἐπιβάλλουν τὴν ἐφαρμογὴ, σὲ ὅσο γίνεται μεγαλύτερη ἔκταση, ἰδιω-
τικο-οικονομικῶν κριτηρίων. Ἀλλωστε, ἔχει γίνῃ πλέον ἀποδεκτὴ ἡ χρησιμοποίηση
τοῦ συστήματος αὐτοῦ διαχειρίσεως ἀπὸ τοὺς δημόσιους ὁργανισμοὺς καὶ τὶς ἐπι-
χειρήσεις ποὺ παράγουν δημόσια ἀγαθὰ. Βέβαια, στὰ πλαίσια τῶν ἀρχῶν αὐτῶν,
εἶναι πάντοτε δυνατὴ ἡ ἄσκηση μιᾶς πολιτικῆς ποὺ θὰ ἀποβλέπει στὴν ἐξυπηρέ-
τηση εὐρύτερων καὶ μακροχρόνιων ἐπιδιώξεων.

Ἐνας θεσμὸς ποὺ παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον καὶ ἴσως θὰ μποροῦσε νὰ
συμβάλῃ στὴ συμπληρωματικὴ χρηματοδότηση τῆς παραγωγῆς πολιτιστικῶν ὑπη-
ρεσιῶν εἶναι ἐκεῖνος τῆς χορηγίας. Θὰ ἦταν, δηλαδή, δυνατό ὀρισμένες λειτουρ-
γικὲς δαπάνες, τουλάχιστον κατὰ τὸ μέρος τους ποὺ δὲν καλύπτονται ἀπὸ ἀντίστοιχα
ἔσοδα, νὰ χρηματοδοτοῦνται, σὲ μόνιμη βάση, ἀπὸ ἐξωτερικὲς πηγές. Πρόκειται
γιὰ ἓνα εἶδος διεθνοποιήσεως τῆς ὅλης διαχειρίσεως. Γιὰ νὰ καταστεῖ ἐφικτὴ ἡ
διεθνοποίηση αὐτὴ πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ συνοδεύεται καὶ ἀπὸ μερικὴ διεθνοποίηση
τῆς εὐθύνης γιὰ τὴν ὀργάνωση καὶ λειτουργία τῶν ἐπιμέρους μονάδων. Διότι οἱ διὰ-
φοροὶ φορεῖς (διεθνεῖς ὁργανισμοί, κράτη, πανεπιστήμια, ἐρευνητικὰ κέντρα καὶ
ἄλλα πνευματικὰ ἰδρύματα), τότε μόνο θὰ δεχθοῦν νὰ μετᾶσχουν στὴ χρηματοδό-
τηση τῆς παραγωγῆς τῶν προγραμματιζόμενων ὑπηρεσιῶν, ὅταν οἱ τελευταῖες καλύ-
πτουν πραγματικὲς ἀνάγκες καὶ ἀνταποκρίνονται σὲ ὀρισμένο ἐπίπεδο ἀπαιτήσεων.
Γιὰ νὰ διασφαλισθοῦν ὅμως οἱ προϋποθέσεις αὐτὲς πρέπει οἱ ἀντίστοιχοι φορεῖς νὰ
μετέχουν καὶ στὴ λήψη ἀποφάσεων γιὰ τὴ ρύθμιση τῆς παραγωγῆς τῶν ὑπηρε-
σιῶν. Ἀλλωστε, μιὰ τέτοια διεθνοποίηση προσιδιάζει στὴ φύση τῶν δραστηριο-
τήτων, οἱ ὁποῖες ὡς τόπο ἐγκαταστάσεως θὰ ἔχουν τὸν ἐλληνικὸ χῶρο, ἀλλὰ οὐσια-
στικὰ θὰ ἀπευθύνονται σὲ δόλοκληρὴ τὴν ἀνθρωπότητα. Ἐπιπλέον, τὸ μέγεθος καὶ
ἡ πολυπλοκότητα ἐνὸς τέτοιου ἔργου ἐπιβάλλουν γιὰ τὴ σωστὴ ἐκτέλεσή του, τὴ
συνδρομὴ διεθνῶς ἀνεγνωρισμένων ἐπιστημονικῶν δυνάμεων.

* * *

Ἄν πρόκειται ἡ ἀξιοποίηση τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς νὰ ἀποτελέσει ἓνα
νέο ἀναπτυξιακὸ τομέα τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας, θὰ πρέπει ἡ ὅλη εὐθύνη προγραμ-
ματισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐποπτεία τῆς λειτουργίας τῶν ἐπιμέρους δραστηριοτήτων,

νά αναληφθούν από ένα ειδικό φορέα, στον οποίο να παρασχεθούν όλα τὰ μέσα ποὺ ἀπαιτοῦνται γιὰ ἓνα, τέτοιων διαστάσεων, ἐγχείρημα. Ἡ ἀποψη ὅτι ἓνας ἐνιαῖος φορέας δὲν μπορεῖ νὰ φέρει εἰς πέρας μόνος του τὴν ἀνάπτυξη ἑνὸς κλάδου δὲν εὐσταθεῖ. Διότι, δὲν ἀμφισβητεῖται μὲν τὸ ὅτι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ κλάδου τοῦ πολιτισμοῦ εἶναι μιὰ συνεχῆς διαδικασία, ἡ ὁποία πράγματι ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ συνέργεια πολλῶν παραγόντων (ὅπως ἤδη ἐκτέθηκε, δημοσίων, ἰδιωτικῶν, διεθνῶν κλπ.), ἐν τούτοις τόσο ἡ γενικὴ σύλληψη τῆς διαρθρωτικῆς αὐτῆς μεταβολῆς ὅσο καὶ ἡ σωστὴ ἀντιμετώπιση τῶν ἐπιμέρους ὀργανωτικῶν καὶ ἄλλων προβλημάτων χρειάζονται ὁπωσδήποτε κεντρικὸ συντονισμό.

Ὡς φορέας τοῦ ἔργου αὐτοῦ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ τὸ ἤδη λειτουργοῦν Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, ὑπὸ τὸν ὅρο ὅμως ὅτι θὰ ἀλλάξει ὁ σκοπὸς του, ὁ ὁποῖος σήμερα συνίσταται, κατὰ βάση, στὴν ἀσκηση ὀρισμένων γραφειοκρατικῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀρμοδιότητων, στὰ πλαίσια μιᾶς ὑποτυπώδους — ὅπως διαπιστώσαμε — πολιτιστικῆς πολιτικῆς. Τὸ Ὑπουργεῖο αὐτό, δηλαδή, ὕστερα ἀπὸ ριζικὴ ἀναδιοργάνωση, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ στηριχθεῖ στὴν κάλυψη τριῶν μειζόνων τομέων: τοῦ Ἀρχαίου, τοῦ Βυζαντινοῦ καὶ τοῦ Νεώτερου Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ, πρέπει οὐσιαστικά, νὰ καταστεῖ ἐπιτελικὸ κέντρο σχεδιασμοῦ τοῦ πλέγματος τῶν μονάδων παραγωγῆς πολιτιστικῶν προϊόντων. Ἡ ἀποστολὴ αὐτὴ προσδιορίζει τὸν διφυῆ χαρακτῆρα του, ἀφοῦ καλύπτει ὄχι μόνον τὴν ἐπιστημονικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν οἰκονομικὴ καὶ ὀργανωτικὴ πλευρὰ τῆς παραγωγῆς τῶν ἀντίστοιχων ὑπηρεσιῶν.

Ἐνῶ ὁ γενικὸς προγραμματισμὸς καὶ ἡ ἐποπτεία τῆς πολιτιστικῆς ἀναπτύξεως πρέπει νὰ ἔχουν ἐνιαία βάση, ὥστε νὰ ἀποφεύγονται παρεκκλίσεις ἀπὸ τὴ χαραχθεῖσα πορεία, ἀντίθετα οἱ μονάδες ποὺ θὰ ἰδρυθούν (Ἰνστιτοῦτα, Κέντρα Ἑρευνῶν κλπ.), στὶς ὁποῖες θὰ στηριχθεῖ ἡ παραγωγὴ πολιτιστικῶν ὑπηρεσιῶν, πρέπει νὰ εἶναι ἀνεξάρτητες, ὑπὸ τὴν ἐννοια ὅτι, στὰ μὲν ἐπιστημονικὰ ζητήματα θὰ ἔχουν αὐτοτέλεια, στὰ δὲ διοικητικὰ αὐτοδιοίκηση. Οἱ μονάδες αὐτὲς θὰ μπορούν, προφανῶς, νὰ συνδέονται γιὰ ἀνταλλαγὴ πληροφοριῶν ἢ συνεργασία μὲ πανεπιστημιακὰ σχολὰς ἢ κέντρα τοῦ ἐσωτερικοῦ ἢ ἐξωτερικοῦ. Ἔτσι, μὲ τὴν ὀργάνωση τῶν παραγωγικῶν μονάδων σὲ ἀποκεντρωτικὴ βάση θὰ ἐξασφαλισθεῖ συνέπεια, εὐελιξία καὶ προσαρμοστικότητα στὶς ἐκάστοτε διαμορφούμενες συνθῆκες.

* * *

Τὸ βασικὸ συμπέρασμα ἀπὸ τὴν ἀνάλυση ποὺ προηγήθηκε εἶναι ὅτι ὑπάρχουν ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς διαθέσεως σημαντικοῦ μέρους τῶν ἐθνικῶν πόρων γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς παραγωγῆς πολιτιστικῶν ὑπηρεσιῶν. Δὲν εἶναι, βέβαια, δυνατό νὰ ἀναλυθεῖ ἐδῶ τὸ ὅλον πλέγμα μέτρων ποὺ πρέπει νὰ ληφθούν γιὰ νὰ

πραγματοποιηθεῖ ὁ σκοπὸς τῆς ἀξιοποιήσεως τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς. Οὕτε εἶναι εὐχερὴς ὁ ἀκριβὴς ὑπολογισμὸς τῶν ἀντίστοιχων οἰκονομικῶν ἀποτελεσμάτων, δηλαδή τοῦ κόστους ποὺ θὰ ἀπαιτηθεῖ, καθὼς καὶ τοῦ συγκεκριμένου ὀφέλους ποὺ ἀναμένεται γιὰ τὴν οἰκονομία μακροχρονίως. Ἀπλῶς διατυπώθηκαν οἱ γενικὲς κατευθύνσεις ποὺ συνιστοῦν μιὰ πρώτη προσέγγιση στὸ θέμα. Προφανῶς, γιὰ τὴν κατάρτιση ἑνὸς ὀλοκληρωμένου σχεδίου δράσεως ἀπαιτεῖται ἡ περαιτέρω ἐπεξεργασία τῶν κατευθύνσεων αὐτῶν ἀπὸ μιὰ Ὁμάδα Ἑργασίας, ποὺ θὰ μπορούσε νὰ λειτουργήσει στὸ Κέντρο Προγραμματισμοῦ καὶ Οἰκονομικῶν Ἑρευνῶν, τὸ ὁποῖο διαθέτει πεῖρα σὲ τέτοιου εἴδους προσπάθειες, ἀλλὰ καὶ τὸ κατάλληλο ἐρευνητικὸ προσωπικὸ καί, ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἔχει ἤδη ἐκτελέσει σχετικὴ προπαρασκευαστικὴ ἐργασία. Πρέπει, πάντως, νὰ τονισθεῖ ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ καὶ τοῦ πιὸ ἄρτιου προγράμματος ἀξιοποιήσεως τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς δὲν ἀναμένεται ὅτι μπορεῖ νὰ λύσει πλήρως τὸ διαρθρωτικὸ μας πρόβλημα, στὸ ὁποῖο ἔγινε ἀναφορὰ στὴν ἀρχὴ τῆς ὁμιλίας μου. Θὰ μπορούσε ὅμως νὰ συμβάλει οὐσιωδῶς στὴ μερικὴ ἀντιμετώπισή του, καὶ αὐτὸ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία στὴν κρίσιμη φάση ποὺ διέρχεται ἡ ἐλληνικὴ οἰκονομία.

Σὲ γενικὲς γραμμὲς ἡ ὠφέλεια ποὺ θὰ προκύψει γιὰ τὴν οἰκονομία ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτιστικοῦ τομέα ἐντοπίζεται πρωτίστως στὴν ἀπασχόληση ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ διαφόρων κλάδων καὶ εἰδικότητων (ὅπως ἱστορικῶν, φιλολόγων, ἀρχαιολόγων, γλωσσολόγων, ἀνθρωπολόγων κλπ.), ποὺ θὰ καλύψει τίς νέες θέσεις στὰ ἴνστιτούτα, κέντρα ἐρευνῶν καὶ λοιποὺς φορεῖς, "Ὅπως εἶδαμε, ἡ προσφορὰ τέτοιαις ἐργασίας στὴ χώρα μας εἶναι σήμερα σχετικὰ μεγάλη, σὲ βαθμὸ μάλιστα ποὺ νὰ παρατηρεῖται ὑψηλὴ ἀνεργία. Βέβαια, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀπασχόληση ἐπιστημόνων, γιὰ τὴν παραγωγὴ τῶν διαφόρων ὑπηρεσιῶν ἀξιοποιήσεως τῆς πολιτιστικῆς κληρονομιάς, θὰ παραστεῖ ἀνάγκη χρησιμοποίησεως καὶ ἄλλων κατηγοριῶν ἐργαζομένων.

Ἡ αὐξηση τῆς ἀπασχολήσεως ἀποτελεῖ ὅπωςδῆποτε θετικὸ ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖο ἀποκτᾷ ἀκόμη μεγαλύτερη σημασία, ἂν ληφθεῖ ὑπόψη καὶ ἡ περιφερειακὴ του διάστασις. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πλευρᾶς κατὰ κεφαλὴν εἰσοδήματος προβλέπεται νὰ ὑπάρξουν εὐνοϊκὲς ἐπιδράσεις, δεδομένου ὅτι οἱ θέσεις ἐργασίας ποὺ θὰ δημιουργηθοῦν θὰ ἔχουν, ἀπὸ τὴ φύση τους, ἀμοιβὲς μεγαλύτερες ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ κατὰ μέσο ὅρο λαμβάνουν σήμερα οἱ ἀντίστοιχοι ἐπιστήμονες. Δὲν πρέπει ὅμως νὰ παραβλέπονται καὶ οἱ δευτερογενεῖς εἰσοδηματικὲς ἐπιδράσεις ποὺ θὰ ἀσκηθοῦν στὸ σύνολο τῆς οἰκονομίας ἀπὸ τέτοιες δραστηριότητες. Ἀφοῦ δὲ οἱ προσφερόμενες ὑπηρεσίες θὰ χρησιμοποιοῦνται σὲ σημαντικὸ βαθμὸ ἀπὸ ἄλλοδαπούς, θὰ ἐνισχυθεῖ σοβαρὰ καὶ ἡ εἰσορὴ συναλλάγματος.

Ἐν τούτοις, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ καθαρῶς οἰκονομικὰ πλεονεκτήματα, ἀναμένεται ὅτι θὰ προκύψουν καὶ ἄλλες θετικές ἐπιδράσεις ποὺ ἀναφέρονται σὲ ὀρισμένες, πολὺ σημαντικές πλευρὰς τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Ἐν πρώτοις, θὰ ὑπάρξουν εὐνοϊκοὶ ἀντίκτυποι στὴ γενικὴ πολιτισμικὴ κατάσταση τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, διότι ἡ ὅλη παραγωγή καὶ διάθεση τῶν πολιτιστικῶν προϊόντων εἶναι ἐπόμενο νὰ συντελέσει στὴν εὐρύτερη διάχυσή τους καὶ στὸν γηγενῆ πληθυσμό, δημιουργώντας ἔτσι ἓνα περιβάλλον ἀνθρωπιστικῶν ἀξιών. Ἐνας τόσο σημαντικὸς στόχος δὲν θὰ ἦταν ἐπιτευκτός, ἂν ἐπιδιώκοταν, ὅπως μέχρι τώρα, μέσω τοῦ κρατικοῦ προϋπολογισμοῦ, διότι, μεταξὺ ἄλλων, ἡ ἀντίστοιχη δαπάνη θὰ ἦταν ὅπωςδὴποτε πολὺ περιορισμένη, λόγω τῆς χαμηλῆς προτεραιότητάς της, σὲ σχέση μὲ ἄλλες κατηγορίες δημόσιων δαπανῶν, ὅπως εἶναι ἐκεῖνες γιὰ τὴν υἰεία, τὴν ἐκπαίδευση κλπ. Ἐπίσης, μιὰ τέτοια ἀνάπτυξη, ποὺ θὰ στηρίζεται στὴν προβολὴ καὶ προστασία τοῦ παρελθόντος, θὰ ἔχει ὡς συνέπεια τὴν ἐνίσχυση τῆς πολιτισμικῆς ὑποστάσεως καὶ τῆς ἱστορικῆς ταυτότητάς τῆς Ἑλλάδος καί, κατ' ἐπέκταση, τὴν ἐνδυνάμωση τῆς πολιτικῆς καὶ οἰκονομικῆς θέσεώς της σὲ διεθνὲς ἐπίπεδο καὶ ἰδίως στὰ πλαίσια τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως, τῆς ὁποίας οἱ πνευματικὲς ρίζες βρίσκονται καὶ στὸν ἐλληνικὸ πολιτισμό.

Σὰς εὐχαριστῶ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Δ ρ α κ ᾱ τ ο ς, Κ., «Η πολιτιστική κληρονομιά ως αὐτοτελὴς ἀναπτυξιακὸς παράγων τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας», ἐτήσιο συνέδριο τῆς Ἑλληνικῆς Ἑταιρείας Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν μὲ θέμα: «Πηγὲς Δυναμισμού τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας», Ἀθήνα Ὀκτώβριος 1994 (πρακτικά).
2. Δ ρ α κ ᾱ τ ο ς, Κ., «Γιὰ μιὰ νέα τουριστικὴ πολιτικὴ», Ἐπιλογή, Εἰδικὴ Ἑτήσια Ἔκδοση, 1996-1997.
3. Δ ρ α κ ᾱ τ ο ς, Κ., «Στρατηγικὴ καὶ πολιτικὴ ἀναπτύξεως στὸν τομέα τοῦ πολιτισμοῦ», συνέδριο μὲ θέμα «Τὸ Παρὸν καὶ τὸ Μέλλον τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας», Οἰκονομικὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, Ἀπρίλιος 1997, Τόμος Α', σελ. 640-649.
4. Δ ρ α κ ᾱ τ ο ς, Κ., «Ὁ μεγάλος κύκλος τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας» (1945-1995), Ἐκδόσεις Παπαζήση, 1997.
5. Ἐ θ ν ι κ ῆ Σ τ α τ ι σ τ ι κ ῆ Ὑ π η ρ ε σ ί α τ ῆ ς Ἑ λ λ ᾶ δ ο ς, «Πολιτιστικὲς Στατιστικὲς».
6. Εὐ σ τ ρ α τ ὄ γ λ ο υ, Κ., «Πολιτισμὸς καὶ ἀπασχόληση», Ἔργασία, μηνιαῖο περιοδικὸ τοῦ Ο.Α.Ε.Δ., τεῦχος 16, Φεβρουάριος 1998.
7. Κ α ρ α μ π ᾶ τ σ ο υ - Π α χ ᾶ κ η, Κ., «Στρατηγικὴ γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ ὡς κλάδου τῆς οἰκονομίας - Σχολιασμός», συνέδριο μὲ θέμα «Τὸ Παρὸν καὶ τὸ Μέλλον τῆς Ἑλληνικῆς Οἰκονομίας», Οἰκονομικὸ Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, Ἀπρίλιος 1997.
8. Κ α ρ α μ π ᾶ τ σ ο υ - Π α χ ᾶ κ η, Κ. καὶ Ἀ ν α σ τ α σ ᾶ κ ο υ, Ζ., «Ὁ πολιτισμὸς ὡς κλάδος οἰκονομικῆς δραστηριότητος», 1997.
9. Κέντρο Προγραμματισμοῦ καὶ Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν, «Πολιτιστικὴ Ἀνάπτυξη», Ἐκθέσεις γιὰ τὸ Πρόγραμμα 1988-1992. Ἀριθ. 26, Ἀθήνα, 1992.
10. Κέντρο Προγραμματισμοῦ καὶ Οἰκονομικῶν Ἐρευνῶν, «Ὁ πολιτισμὸς ὡς κλάδος οἰκονομικῆς δραστηριότητος», Σχέδιο, Ἰούνιος 1998.
11. Κό ν σ ο λ α, Ντ., «Πολιτιστικὴ δραστηριότητα καὶ κρατικὴ πολιτικὴ στὴν Ἑλλάδα», Ἀθήνα, Ἐκδόσεις Παπαζήση, 1990.
12. Ὑ π ο υ ρ γ ε ῖ ο Ἐ θ ν ι κ ῆ ς Ο ἰ κ ο ν ο μ ί α ς, «Ἀναθεωρημένο πρόγραμμα σύγκλισης τῆς ἐλληνικῆς οἰκονομίας (1994-1999)».